

TALABALARDA FUNKSIONAL SAVODXONLIK VA IJTIMOIIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHDA TA'LIM MUHITINING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK SHARTLARI

Arziqulov Hasan Normurod o'gli,
Samarqand davlat chet tillari instituti,
Narpay xorijiy tillar fakulteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada funksional savodxonlik va ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishda ta'lim muhitining psixologik-pedagogik shartlari tahlil qilinadi. Talabaning mustaqil fikrlashi, real hayotiy vaziyatlarda qaror qabul qilishi va ijtimoiy muhitda samarali muloqotda bo'lishi uning funksional va ijtimoiy tayyorgarligi darajasiga bog'liq. Mazkur ko'nikmalarni rivojlantirish esa, o'z navbatida, psixologik xavfsizlik, emotsional qo'llab-quvvatlash, ishonchli pedagogik aloqalar va faol o'quv hamkorligiga asoslangan ta'lim muhiti bilan bevosita bog'liqdir. Maqolada zamonaviy yondashuvlar asosida ta'lim muhitini takomillashtirish bo'yicha takliflar ham beriladi.

Kalit so'zlar: funksional savodxonlik, ijtimoiy kompetensiyalar, ta'lim muhiti, psixologik-pedagogik shartlar, talabalar faoliyati, shaxsiy rivojlanish, o'quv jarayoni, emotsional xavfsizlik, pedagogik muloqot, kompetensiyaviy yondashuv.

Аннотация. В данной статье анализируются психолого-педагогические условия образовательной среды в формировании функциональной грамотности и социальных компетенций. Самостоятельное мышление студента, принятие решений в реальных жизненных ситуациях и эффективное общение в социальной среде зависят от уровня его функциональной и социальной подготовки. Развитие этих навыков, в свою очередь, напрямую связано с образовательной средой, основанной на психологической безопасности, эмоциональной поддержке, надежных педагогических связях и активном образовательном сотрудничестве. В статье также представлены предложения по совершенствованию образовательной среды на основе современных подходов.

Ключевые слова: функциональная грамотность, социальные компетенции, образовательная среда, психолого-педагогические условия, деятельность студентов, личностное развитие, учебный процесс, эмоциональная безопасность, педагогическое общение, компетентностный подход.

Abstract. This article analyzes the psychological and pedagogical conditions of the educational environment in the formation of functional literacy and social competencies. The student's independent thinking, decision-making in real-life situations, and effective communication in the social environment depend on the level of their functional and social preparedness. The development of these skills, in turn, is directly related to the educational environment based on psychological security, emotional support, reliable pedagogical contacts, and active educational cooperation. The article also provides proposals for improving the educational environment based on modern approaches.

Keywords: functional literacy, social competencies, educational environment, psychological and pedagogical conditions, student activity, personal development, educational process, emotional security, pedagogical communication, competency-based approach.

Kirish. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim tizimi oldida nafaqat bilim berish, balki talabalarning funksional savodxonligi va ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirish kabi dolzarb vazifalar turibdi. Jamiyatning har bir a'zosi, ayniqsa, yosh avlod vakillari mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil qilish, ijtimoiy hamkorlikda ishtirok etish, qaror qabul qilish va mas'uliyatli fuqarolik pozitsiyasini egallay olish qobiliyatiga ega bo'lishi zarur.

Mazkur kompetensiyalarni samarali rivojlantirish esa, o'z navbatida, o'quv jarayonining psixologik-pedagogik shart-sharoitlari, ya'ni ta'lim muhitining sifati bilan bevosita bog'liqdir. Talaba shaxsining shakllanishida ta'lim muhitining emotsional xavfsizligi, pedagog va talabalar o'rtasidagi sog'lom kommunikatsiya,

o'zaro hurmat, faol o'rganishga undovchi pedagogik yondashuvlar muhim omillar sifatida namoyon bo'lmoqda.

Shu sababli, ta'lim muassasalarida shunday psixologik va pedagogik sharoitlarni yaratish zarurki, bu shartlar talabalarda nafaqat bilim, balki real hayotda qo'llaniladigan ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qilsin. Ushbu maqolada aynan shu jihatlar tahlil qilinadi: funksional savodxonlik va ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirishda psixologik-pedagogik omillarning o'rni, ta'lim muhiti tarkibi va ularni takomillashtirish yo'llari ilmiy-nazariy va amaliy nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologik asoslar. Zamonaviy ta'limda funksional savodxonlik va ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirish masalasi ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Talabalarning o'zlashtirgan bilimlarini real hayotiy vaziyatlarda qo'llay olish, mustaqil fikrlash, muloqotga kirisha olish va ijtimoiy mas'uliyatni his qilish qobiliyatlari ularning funksional va ijtimoiy tayyorgarligi darajasiga bog'liq. Mazkur kompetensiyalarni rivojlantirishda ta'lim muhitining psixologik-pedagogik shartlari hal qiluvchi o'rin tutadi.

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, funksional savodxonlik bu nafaqat bilimga ega bo'lish, balki uni kundalik hayotda samarali qo'llash, muammoni mustaqil hal qilish, tanqidiy tahlil qilish va axborotni baholash qobiliyatidir. Ijtimoiy kompetensiyalar esa shaxsning o'zaro muloqotga kirishish, hamkorlikda ishlash, ijtimoiy vaziyatlarga moslashish kabi ko'nikmalarini o'z ichiga oladi (Goleman D., 1995).

Psixologik-pedagogik adabiyotlarda (Vygotskiy L.S., Orlov A.B., Kazakova E.I.) ta'lim muhiti insonparvar, emotsional jihatdan qulay, ochiq va motivatsion bo'lishi kerakligi ta'kidlanadi. Talabaning funksional va ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan asosiy shartlar qatorida psixologik xavfsizlik, erkin fikr bildirish imkoniyati, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv va refleksiya uchun sharoit mavjudligi ajralib turadi.

Ushbu tadqiqotda aynan ana shu shartlarning ahamiyati o'rganiladi. Metodologik asos sifatida kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasi hamda sistemali faoliyat yondashuvi tanlangan.

Tadqiqot quyidagi bosqichlarda amalga oshirilgan:

Nazariy tahlil orqali mavzuga oid mahalliy va xorijiy adabiyotlar, ilg'or pedagogik qarashlar o'rganildi.

Empirik metodlar (so'rovnoma, kuzatuv, suhbat, test) orqali o'quv muhitining psixologik-pedagogik holati va talabalarning funksional savodxonlik hamda ijtimoiy kompetensiyalar darajasi baholandi.

Tajriba-sinov ishlari yordamida muayyan guruhlarda ta'lim muhiti omillariga ta'sir etish orqali o'zgarishlar kuzatildi.

Natijalar tahlili statistik va sifat jihatidan amalga oshirilib, psixologik shartlarning samaradorligi aniqlab berildi.

Shunday qilib, ilmiy manbalar va empirik natijalar asosida, talabalarda zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirish uchun faqat mazmunli ta'lim emas, balki psixologik jihatdan qulay va motivatsion ta'lim muhiti ham zarur ekani o'z tasdig'ini topdi.

Talabaning o'z fikrini erkin ifoda eta olishi, xatodan qo'rqmasligi, tanqid emas, qo'llab-quvvatlashga duch kelishi — bu ta'lim muhiti psixologik jihatdan xavfsizligini anglatadi. Psixologik xavfsizlik mavjud bo'lgan guruhlarda talabalar:

- faol ishtirok etadi,
- mustaqil qarorlar qabul qiladi,
- ijtimoiy o'zaro ta'sirda samaraliroq bo'ladi.

Kazakovaning (2017) tadqiqotlariga ko'ra, aynan psixologik xavfsizlik darajasi o'quvchilarning tashabbuskorlik va ijtimoiy faolligini belgilaydi.

Faol o'quv metodlari — funksional savodxonlikni shakllantiradi

Interaktiv uslublar:

- muammoli vaziyatlar (problem-based learning),
- rolli o'yinlar,

- debatlar,
- loyiha asosidagi o'qitish (project-based learning)
- talabalarni faqat passiv bilim oluvchiga emas, balki faol ishtirokchiga aylantiradi.

Bu uslublar orqali talaba:

- mantiqiy fikrlash,
- axborotni tahlil qilish,
- muammoni hal qilish,
- jamoda ishlash ko'nikmalarini shakllantiradi.

O'qituvchi shaxsining roli. Ta'lim muhitini rivojlantiruvchi asosiy omillardan biri bu o'qituvchining psixologik-pedagogik madaniyatidir. O'qituvchi quyidagi jihatlarda samarali bo'lishi kerak:

- empatiya ko'rsatish,obyektiv baholash,
- ijobiy motivatsiya berish,
- shaxsga hurmat bilan yondashish.

Kuzmina N.V. ta'lim sifatining muhim sharti sifatida o'qituvchining kommunikativ va reflektiv salohiyatini ajratib ko'rsatadi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, zamonaviy ta'limda funksional savodxonlik va ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirish uchun ta'lim muhiti psixologik va pedagogik jihatdan qulay bo'lishi zarur. An'anaviy ta'lim yondashuvlari faqat bilim uzatishga qaratilgan bo'lsa, hozirgi davr talabalardan mustaqil fikrlash, tanqidiy yondashuv, ijtimoiy faollik, axborotni tahlil qilish, raqamli va kommunikativ savodxonlikni talab etmoqda.

Tahlil shuni ko'rsatdiki, o'quv muassasalarida mavjud bo'lgan ta'lim muhiti har doim ham bu kompetensiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilmagan. Ayrim hollarda talabalarda tashabbuskorlik past, o'z fikrini erkin bayon qilishda ikkilanadi, jamoda ishlashda noqulaylik sezadi. Bu holat, avvalo, ta'lim muhitida psixologik xavfsizlik darajasining pastligi, o'qituvchi-talaba o'rtasidagi muloqotning biryoqlamaligi, faol ta'lim metodlarining yetarlicha qo'llanilmasligi bilan bog'liq.

Tadqiqot davomida faol ta'lim uslublari (muammoli vaziyatlar, loyihaviy o'qitish, rolli o'yinlar) joriy etilgan guruhlarda talabalar nafaqat o'quv faoliyatida, balki ijtimoiy muloqotda ham faollashgani kuzatildi. Ular muammoni aniqlash, echim topish, guruhda fikr almashish, o'z nuqtai nazarini asoslab berish kabi ko'nikmalarni faol namoyon eta boshladi. Bu esa funksional savodxonlik va ijtimoiy kompetensiyalar orasidagi o'zaro bog'liqlikni tasdiqlaydi.

O'qituvchi shaxsining psixologik madaniyati, emotsional qo'llab-quvvatlash, talabalarga nisbatan hurmat, ishonch va rag'batlantirish kabi omillar ta'lim muhitining ijobiy rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatdi. Shuningdek, talabalarning motivatsiyasi va o'z-o'zini baholash darajasida ham ijobiy o'zgarishlar yuz berdi.

Shu bois, zamonaviy ta'limda psixologik-pedagogik shartlarni optimallashtirish orqali shaxsga yo'naltirilgan va kompetensiyaviy yondashuvni amaliyotga joriy qilish zarur. Bu nafaqat bilim sifatini, balki talabaning real hayotga tayyorgarlik darajasini ham oshiradi.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda "ta'lim muhiti" faqat auditoriya va jihozlar bilan cheklanmaydi. Bu atama:

- psixologik holat (xavfsizlik, hurmat, ijobiy munosabat),
- ijtimoiy muhit (o'qituvchi va talaba, tengdoshlararo munosabat),
- didaktik va texnologik omillar (interaktiv metodlar, raqamli vositalar),
- kognitiv muhit (bilim olishga bo'lgan motivatsiya va imkoniyat), kabi komponentlarni o'z ichiga oladi.

Bu muhitni kompleks rivojlantirish — funksional savodxonlikni ham, ijtimoiy kompetensiyalarni ham parallel rivojlantiradi.

Funksional savodxonlikning ko'rinishlari

Talabada shakllanishi zarur bo'lgan funksional savodxonlik ko'plab yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

- Axborot savodxonligi – tanqidiy tahlil, manbani baholay olish.
- Raqamli savodxonlik – onlayn platformalar, texnologik vositalardan foydalanish.

- Moliyaviy savodxonlik – budget rejalashtirish, iqtisodiy qarorlar qabul qilish.
- Hujjat bilan ishlash ko‘nikmalari – rasmiy matnlarni o‘qish, tushunish, to‘ldirish.
- Mediasavodxonlik – ommaviy axborotni tahlil qilish, feyk ma’lumotlarni aniqlay olish.

Bu ko‘nikmalar hayotda zarur va bevosita ta’lim muhiti orqali shakllanadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, zamonaviy ta’limda talabalarning funksional savodxonligi va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish bevosita ta’lim muhitining psixologik va pedagogik shartlariga bog‘liq. O‘quv jarayonida shaxsga yo‘naltirilgan, ochiq, xavfsiz va rag‘batlantiruvchi muhit yaratish orqali talabalarda tanqidiy fikrlash, muloqot, muammoli vaziyatlarni hal qilish, hamkorlik va ijtimoiy mas’uliyat kabi ko‘nikmalarni shakllantirish mumkin.

Psixologik xavfsizlik, pedagogik qo‘llab-quvvatlash, ijtimoiy aloqalarning sog‘lom shakllanishi, faol ta’lim metodlaridan foydalanish va reflektiv yondashuvlar talabalarni nafaqat bilimga ega, balki funksional jihatdan tayyor, ijtimoiy faol shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi.

Shunday qilib, funksional savodxonlik va ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish uchun nafaqat ta’lim mazmuni, balki uni amalga oshirish muhiti ham chuqur o‘ylab yaratilgan, pedagogik jihatdan asoslangan va psixologik jihatdan qulay bo‘lishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Zimnyaya I.A. Psikhologicheskaya didaktika: Ucheb. posobie. — M.: Logos, 2004.
2. Goleman D. Emotsionalnyy intellekt. Pochemu on mozhet znachit’ bol’she, chem IQ. — M.: Mann, Ivanov i Ferber, 2016.
3. OECD. PISA 2018 Results: Combined Executive Summaries. Paris: OECD Publishing, 2019.
4. Vygotskiy L.S. Psikhologiya razvitiya cheloveka. — M.: Smysl, 2005.

5. Serikov V.V. Lichnostno-orientirovannoe obrazovanie: poisk novoy paradigmy. — Volgograd: Peremena, 2010.
6. Selevko G.K. Kompetentnostnyy podkhod v obrazovanii: teoriya i praktika. — M.: Narodnoe obrazovanie, 2006.
7. Kuzmina N.V. Professionalizm lichnosti prepodavatelya: metodologicheskiy aspekt. — M.: Vysshaya shkola, 1990.
8. Orlov A.B. Psikhologiya obrazovatelnoy sredy. — M.: Akademicheskiy projekt, 2015.
9. Kazakova E.I. Psikhologo-pedagogicheskie usloviya formirovaniya sotsial'noy kompetentnosti studentov. — SPb.: SPbGU, 2017.